

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ім. Т.Г. ШЕВЧЕНКА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

*Агатагер
Хримський*

АНДРІЙ
ЛАГОВСЬКИЙ

РОМАН

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2021

ВСТУПНЕ СЛОВО

Постать Агатангела Кримського має визначну роль у розвитку українського сходознавства та україністики. Його творчий доробок допоміг збагатити та укріпити знання з історії українського фольклору, мови та літератури, а також етнографії. Не менш важливими були й доробки науковця про історію, релігієзнавство та культуру східних країн.

Ім'я Агатангела Кримського заслужено відоме не лише в Україні, а й у Казахстані, Туреччині, Ірані та багатьох інших країнах Сходу. Завдяки знанню більш ніж шістдесяти мов, Кримському вдалося запропонувати нові дослідження сходознавчої науки, які мали ґрунтовний внесок у цій сфері.

Окрім того, мовознавець був одним із засновників Української академії наук, зробив численні переклади як перської, так і західноєвропейської літератури, писав власні твори, що вилилися у такі збірники, як «Повістки та ескізи з українського життя», «Бейрутські оповідання». Знаковим був і частково автобіографічний роман «Андрій Лаговський», що повністю побачив світ лише у 1970-х роках. Він є зразком одного із перших україн-

ських модерністських романів. А отже, й обов'язковим до читання для розуміння філософії цієї течії.

Стоячи у витоків активної популяризації українського на початку ХХ століття, Кримський виступав за єдність української нації, тим самим зігравши вагому роль в історії відокремлення України з-під постійного впливу Росії. Уже тоді науковець заперечував теорію про «колиску трьох братніх народів», згідно з якою Київська Русь була етнічною батьківщиною українців, росіян та білорусів. Його позиція була вкрай самовідданою, що не могла не помітити радянська влада.

Постать Агатангела Кримського є свідченням того, що транслювати власну проукраїнську позицію вкрай важливо. Так як і важливо не відмовлятися від власної ідентичності у боротьбі зі системою. Тому філософія Кримського доречна й у сучасних реаліях. Живучи під постійними інформаційними атаками та агресією з боку Росії, питання відстоювання ідентичності понині є актуальним.

Переконаний, що роман «Андрій Лаговський» знайде чимало нових шанувальників. З роками дидактична суть твору про пошук себе залишається на часі. До того ж текст базується зокрема й на власному досвіді Агатангела Кримського. А досвід такої видатної людини обов'язково стане корисним читачеві роману.

Олександр Ткаченко,
Міністр культури
та інформаційної політики України

ЧАСТИНА ПЕРША

НЕ ПОРОЗУМІЮТЬСЯ

(Із життя істериків)

I

Дочекався я свого святонька.
Виряджала в світ мене матінка...
— Нехай, сину мій, ми працюємо,
Нехай цілий вік ми горюємо —
Та не всі ж, як ми, в землі риються:
Може, є такі, що і миються.
Як знайдеш таких, милий синочку,
Простели себе, як рядничку.
Чоло з похилу не поморщиться,
Спина з похилу не покорчиться,
Спина з похилу не покривиться,
Зате ступить пан і подивиться.
Зате ступить пан на покірного
І прийме тебе, як добірного.
І з панамі ти привітаєшся,
З полем батьківським розпрощаєшся...

Перечитавши ці вірші, студент Андрій Іванович Лаговський осміхнувся, бо щось згадав. Він стояв коло столу, перегортав свої листи, записки і всякі інші шпаргали, та й усе, що непотрібне, він одкидав набік, себто щоб знищити. Співомовку Руданського, що оце він узяв до рук, він давно-давно колись переписав був сам, власною рукою, вже тому год вісім, ще тоді як був гімназистом та здобув од своєї матері один курйозний, сервілістичний лист. Того листа він тоді пришив був до віршів і переховував обидва документи вкупі.

Перегорнувши сторінку далі, Лаговський побачив і того самого материного листа. Мати була неписьменна — посланіє до сина зложив їй якийсь писака під її диктант. Як перечитав Лаговський ту писульку, він знов осміхнувся, та вже якось криво й кисло. От що стояло там:

«Г. Громопіль Київськ. губ. 18⁶/_{II}86.

Дорогий Андрійку!

Посилаю тобі три карбованці. Не трать їх марно, бо мені гроші не легко приходяться. За твою харч і за твою квартиру заплачено вже згори, так на що б ти мав втрачатися іще? Ці три карбованці — то вже тобі самому, на дрібні розходи. Тільки ж коли що купуватимеш, то купуй так, щоб ніхто не бачив: чужі люди збоку дивитимуться — будуть думати, що ти дуже багатий; то й стипендії ти не дістанеш. Найбільше прошю: тютюну не купуй, бо як довідається начальство, що ти заживаєш, то сключать тебе з гімназії. Шануйся, мій сину, слухайся старших. Не заводься з товаришами та й не приятелюй з ними, бо пуття од них не навчишся. А найбільше — годи вчителям. Будь до них привітний,

ласкавий, покірний; директора дуже поважай, не сперечайся з ним; як де зустрінеш, то низенько вклонися. Спи-на, як поклонишся, не зламається, а отже ж усі вчителі тебе полюблятимуть. Ласкаве телятко дві матки ссе.

Цілую і благословляю. Твоя мати А. Лаговська».

Все це було писано поганою російською мовою, з безліччю помилок, а вкінці додано: «А по ея покорнейшой прозьбе писал отставной унтер-офицер Л. Стеценко и вам од себя кланяется».

— Нещаслива дикарка! — сумно сказав собі студент. — Три годи я вже її не бачив. Чи обмінилася вона хоч трохи? А от післязавтрього побачуся з нею та побалакаю... Ну, а з листом що робити? Подерти чи далі ховати? Ат! Сховаю на забудь.

Це кажучи, він поклав листа і вірш до шкатулки, а там далі поглядів на годинник. Було якраз вісім.

«Час іти каву пити... — подумав собі він, щирісінько таки радіючи, бо цілісіньку ніч не міг заснути, і в голові йому тепер гуло. — Може, як кави вип'ю, то голова посвіжішає. Пан і пані вже, мабуть, повставали та вже, десь певне, сидять у їдальні... А цікаво б знати, чи здобули вони телеграму од мого вченика?»

Діло діялось у Курщині, на селі, 17-го серпня. Лаговський жив тут на кондиції, в поміщиків Бобрових: він був став на літо за репетитора їхньому єдинородному синові П'єрові, що в маї не склав екзамена і мусив переекзаменовуватися в серпні. Два тому дні, на Пречистої, П'єр поїхав у Київ, бо передержку визначили йому на 16-те серпня, а його вчитель іще зоставсь на пару днів у Бобрових. Були на те причини; одна — тая, що не встиг

позбирати своє манаття, адже останніми днями йому й години просвітньої не було через П'єра; а друге — він мав чекати, доки приспіє од П'єра телеграфічна звістка з Києва про результат його передержки.

Зійшовши із своєї світлички на низ, у їдальню, Андрій побачив там саму-но панію, величну *grande dame**. Він поздоровкався з нею. Вона гордовито простягла йому рученьку та й закусила губу.

— Павло Гаврилович... уже... пішов по господарству, — дуже повільно й тихесенько, ніби вмираючи, проказала пані Боброва і єхидкувато вдивлялася в бліде, виснажене обличчя Лаговського (він був таки дуже хоробливий). — Павло Гаврилович давно вже напивсь кави, — тягла пані далі вже ораторсько-декламаторсько-навчальним тоном, — бо в нього немає такої звички, щоб спати до півдня.

«Сказана ти баба, от що! — зовсім не сердито думав студент, п'ючи тим часом каву і дивлячись у склянку. — Чи ж не ти сама, мегеро, наказала мені, щоб я приходив до їдальні точнісінько об осьмій годині, не раніш!» — намовляв він себе та без усякої таки злості, навіть гурористично трохи.

М-ме Боброва спершу мовчки, згорда дивилася, як Андрій сьорбає свою каву, потім узяла зі столу телеграму та якийсь заліплений конверт.

— Од П'єра єсть телеграма, — сказала вона зловіщим голосом, — він її був послав ще вчора, а «нарочний» привіз допіру сьогодні... От прочитайте лишень.

---

* Знатна дама (*франц.*). — *Ред.* (Тут і далі в посторінкових виносах пояснення А. Ю. Кримського даються без застережень. Пояснення від редакції позначаються приміткою «*Ред.*»)

Лаговський розгорнув телеграму, де стояло:
«Обеих переэкзаменовок не выдержал. Пьер».

Прочитавши бумагу, репетитор мовчки вернув її Бобровій.

— Яка була наша умова, ви, сподіваюсь, пам'ятаєте: здасть П'єр екзамена — сто вам карбованця, а не здасть — тільки сорок. Ось тут маєте всі сорок карбованця, — сказала пані, простягаючи конверт.

Студент узяв та й мовчки кивнув головою; не розліплюючи конверта і навіть не поглянувши, що воно таке, він застромив його до бокової кишені та й пив каву далі. З його обличчя не видно було, що він почуває тепер у своєму серці. Пані така байдужість не сподобалася.

— Як правду казать, то й ці гроші йдуть задурно, — додала вона, — бо коли з занять ваших ніякого пуття не було, так чи варто платити?

Лаговський, не відповідаючи, допив останній ковток кави та й утер губи. Потім поволі, спокійненько він назад видобув з кишені конвертик і поклав його на столі.

— Як не варто, то й не варто, — зовсім апатично одказав він; далі підвівсь і пішов з їдальні. М-те Боброва заметушилась, бо такого скандалу не сподівалася.

— Андрій Іванович! Андрію Івановичу! Верніться! — загукала вона. — Ви мене не зрозуміли, я зовсім не те хотіла сказати... Ось верніться-но, я вам геть усе поясню.

Але парубок уже не слухав її і пішов до себе нагору. Груди йому дуже важко двигіли, бо він здавна хорував на ядуху. Тяжко, переривчато одсапуючи, він усадовивсь на кріслі, одкинув голову назад та все одсапував.

— Сьогодні ж таки поїду звідси неодмінно! — поклав собі він. — Ну, от, значиться, працював ціле літо

коло того дурника — П'єра, а заробив стільки, що злодіїв нема чого лякатися... А втім, знов начхать мені на все! *Tout cela c'est une нісенітниця!* — додав він не без комізму. — Тільки ж на які гроші я доїду додому?

Він устав, витяг із шкатулки капшук і пильно перечитав те, що там містилося.

— Три карбованці й десять копійок... Гм! Щоб додому доїхати, то треба без лишку дев'ять... А втім, начхать на все!! Вже якось з кондуктором погодимося — знайдемо нелегальні способи, поїдемо й без білета...

Він заходивсь укладати своє збіжжя в чемоданчик. Т'але ж незабаром він спинивсь і кинувсь на ліжко: ядуха, астма тая, не давала йому дихати, в висках застукотіло, серце розтягалось і стискалося.

— Хоч би вже швидше здохнути! — нетерпляче гадав собі Лаговський. — Ну, ви! Прокляті нервища! — нагукнув він суворо, ніби вдавався до когось чужого. — Чи кинете коли-небудь мене мордувати?? Га?? — І він, здавалося, справді чекав усної відповіді.

«Прокляті нервища» дійсно мордували його здавна, найбільше через те, що йому раз у раз доводилося вчити нездібних гімназистиків — отаких, як П'єр — та жити завсіди по чужих людях.

Хтось торгнув двері. То була служанка. Вона сказала студентові, що пан просить його до свого покою. Хлопець устав з ліжка і пішов.

Пан Бобров, генерал у одставці, привітав його дуже ласкаво, не так, як звично. Бо як іншим разом, то він був поглядав на вчителя дуже згорда.

---

* Це суцільна нісенітниця (франц.). — Ред.

— Ви вже вибачте жінці, вибачте, — прохав він те-перечки, — їй самій дуже шкода, що вона вас покривдила, бо вона й не хотіла того. От же, нате... візьміть ці гроші: ви ж до них маєте повне право. А як не візьмете, тим мене образите.

Ласкавість панова збила Лаговського з пантелику: аж ніяково чогось стало.

— Ні, таки не візьму, — сказав він дуже слабим, стомленим голосом. — Дякую вам за вашу прихильність, що хоч наостанці виявилась... Тільки ж, будь-що-будь, я на прощанні признаюся-таки зовсім щиро: сьогодні мене мов грім побив... З вашим сином я геть собі здоров'я збавив... я ж цілий день працював з ним... в мене нерви тепер такі немоцні... (Тут він був спинився, бо не знав, що казати далі, а тим часом бажалося щось казати). А Марія Лаврентівна... ні, я не сподівався од неї такої образи... Не візьму!..

«Ну, а тепер — знаю, що вже зараз рюмати буду!.. — подумав він. — Прокляті нерви! Раз у раз зрадять! Тільки ж як це так?! Я вже не пан самому собі, чи що?! Ба, не заплачу! А отже ж, їй-Богу, заплачу!» — лякався він.

Але не заплакав: перемиг себе. Здригнулася й скривилася спідня губа, перебігла по обличчі електрична течійка та й усе.

Бобров бачив, як у Лаговського смикається обличчя. Йому жалко стало на парубка, а доти він попросту хотів оддати йому гроші, щоб не було ніяково. Він підвівся з крісла, підійшов до студента, що був сидів, засунув йому в кишеню конверт із сорокма карбованцями і жартівливо взяв за чуба:

— Та ну-бо, ну-бо, не ображайтесь... Ну, не дивіться, мов сич на сову, гляньте веселіш...

Лаговський як стій підвівся, бо через тую ласкавість спазма йому підступила до горла: він боявся, що далі-далі розридається.

— Вибачте... я піду... я чогось нездоровий... — глухо промимрив молодик та й швидкою ходою подався до своєї кімнатки. Скоро він зачинив двері на заціпку, енергія його покинула; його схопив нервовий пароксизм...

— Двадцять п'ятий год мені йде, — з ненавистю ридав він, кусаючи зубами подушку, — а я реву, наче дитина!.. А все нерви!.. Та коли з мене вже не людина, а клубок нервів, то навіщо я животію?!

— Лакейська душа! — знов з ненавистю ляяв він себе, ридав і реготався заразом. — Мені випадало гордо швиргонути тії гроші панові в вічі, а я замість того розкис... Зрадив, що їхнє превосходительство було ласкаве мене за чуба смикнути... Лакейська душа!.. Та ні ж бо! От піду та й верну йому гроші!.. Добре... Тільки ж опісля що буде? Адже опісля здаватиметься мені, ніби я його марно покривдив, та й піду я вибачення прохати?! Прокляті нервища!!

З істерики, з довгого плачу він зморився. Голова аж важніла на плечах, очі мружились і сплющувалися. Не спавши цілу ніч, парубок тепер міцно заснув.

Як прокинувся він, то вже владав собою трохи більше, а про панів знов клопотавсь менше.

— А чорт їх бери, — сказав собі він нарешті, — нехай уже ці сорок карбованця зостаються мені... На ції гроші можтиму потім у Києві перебутися без урока хоч з місяць, то, може, нерви трохи спочинуть...

ЗМІСТ

<i>Олександр Ткаченко.</i> ВСТУПНЕ СЛОВО	
<i>Тамара Гундорова.</i> «АНДРІЙ ЛАГОВСЬКИЙ» АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО: НІГІЛІЗМ, СЕКСУАЛЬНІСТЬ І КОЛОНІАЛІЗМ	5
АНДРІЙ ЛАГОВСЬКИЙ. <i>Роман</i>	27
Частина перша. НЕ ПОРОЗУМІЮТЬСЯ (Із життя істериків).....	29
Частина друга. ТУАПСЕ.	77
Частина третя. ЗА СВЯТИМ ЄФРЕМОМ СІРІНИМ	293
Частина четверта. ПОРОЗУМІЛИСЯ	392
ДОДАТКИ	445
<i>Агатангел Кримський.</i> ДО ЧИТАЧА	447
Напутнє слово до 1-го видання «Повісток та ескізів» (1895)	447
Напутнє слово до 5-го видання (1919).....	450

<i>Леся Українка. ЛИСТ ДО АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО ВІД 3 ЛИСТОПАДА 1905 р. (із коментарями) . . . . .</i>	<i>457</i>
<i>Сергій Гальченко. ШТРИХИ ДО ІСТОРІЇ ВИДАННЯ РОМАНУ А. КРИМСЬКОГО «АНДРІЙ ЛАГОВСЬКИЙ» . . . . .</i>	<i>486</i>
КРИМСЬКИЙ АГАТАНГЕЛ ЮХИМОВИЧ Біографічна довідка	501